

КРЫТЭРЫІ ВЫЛУЧЭННЯ КЛЮЧАВОГА СЛОВА Ў БЕЛАРУСКІХ ЛІТАРАТУРНЫХ АФАРЫЗМАХ

В статье описываются различные подходы к выделению ключевого слова в белорусских литературных афоризмах. За основу берется логико-семантический подход, по которому определяются критерии выделения ключевых слов. Предлагается пять критериев, которые помогают выделить ключевое слово в белорусских литературных афоризмах.

The article considers different approaches to identifying key words in the Belarusian literary aphorisms. The author focuses on the logical-semantic approach used to define key words. Five criteria of identifying key words are described.

Ключевые слова: белорусская литература, афоризм, ключевое слово, критерий, определение, взаимосвязь, контекст, сопоставление, восприятие, объект, характеристика.

Key words: Belarusian literature, aphorism, criterion, identification, interrelation, context, comparison, perception, object, characteristics.

У мавознаўстве існуюць розныя падыходы да вызначэння ключавага слова ў складзе ўстоўлівых выслоўяў (прыказак, літаратурных афарызмаў).

У беларускім мавознаўстве значную ролю выдзяленню ключавага слова адводзіў І.Я. Лепешаў. У прадмове да свайго “Слоўніка беларускіх прыказак” ён акрэслівае неабходнасць вылучэння ключавых слоў. Выдзяленне ключавых слоў у дадзеным слоўніку вядзецца па фармальнаму прынцыпу, калі ў якасці ключавага слова выступае назоўнік, або (пры адсутнасці назоўнікавага кампанента) выкарыстоўваюцца ўжытыя са значэннем назоўніка прыметнікі, займеннікі, лічэбнікі, дзеясловы ці прыслоўя. Такі прынцып вылучэння ключавага слова больш падыходзіць для выдзялення ключавых слоў у прыказках, бо апошнія адрозніваюцца ад афарызмаў тым, што яны больш дакладныя. Але і ў дачыненні да прыказак такі прынцып не заўсёды апраўдвае сябе. Найперш гэта звязана з тым, што нават і ў некаторых прыказках можна вылучыць больш за адно ключавое слова. Напрыклад, у прыказцы *Волас сівец, розум слабее* І.Я. Лепешаў вылучае адзін апорны элемент – *волас*, але на той жа падставе можна вылучыць і слова *розум* у якасці апорнага элемента.

У рускай філалагічнай традыцыі вылучэнне і апісанне ключавых слоў найбольш распрацавана А.В. Каральковай і адлюстравана ў складзеным ёй “Словаре русских писателей” у якасці дадатку да яе манаграфіі “Русская афористика”. Семантычны аналіз і агульнае апісанне афарызмаў заснаваны на вылучэнні ў іх ключавых слоў паводле семантычнага прынцыпу. У слоўніку “не было пэўных раздзелаў і тэм афарыстыкі, у працэсе работы над выбаркай афарызмаў мы вылучалі так званыя ключавыя словы, якія вызначалі яго тэму” [2, с. 108].

Але сама А.В. Каралькова зауважае, што “ў выслouі можа быць і некалькі ключавых слоў. Асабліва складана вылучыць толькі адно ключавое слова, вызначыць яго тэму ў паэтычных афарызмах... Афарызм можа мець адно, два, тры, а ў некаторых складаных выпадках пяць ключавых слоў” [2, с. 109]. Але пры выдзяленні больш за адно ключавое слова ў некаторых афарызмах становіцца складаным і блытанам вылучэнне асноўнай іх ідэі, што магчыма толькі пра вылучэнні аднаго ключавога слова.

Для больш дасканаллага вылучэння і тлумачэння ключавых слоў намі быў распрацаваны логіка-семантычны падыход, паводле якога вызначаюцца пэўныя крытэрыі выдзялення ключавых слоў.

1. Ключавое слова ў афарызме выдзяляецца праз сваё вызначэнне, гэтае слова тлумачыцца ў кантэксте, разгортваецца яго сэнс, напр.: *Каханне* – гэта няздатнасць усведамляць небяспеку (Г. Марчук); *Шчасце* – / Жыць, працаваць з чалавекам сумленным (М. Танк); *Прыгажосць* – гэта вада ў ручаі. Яна спывае рана ці позна, застаецца рэчышча, сухое і зморшчанае (В. Іпатава).

Такое ключавое слова можа вызначацца праз які-небудзь аб’ект, або адну ці некалькіх яго характарыстык, напр.: *Справядлівасць* – гэта мера, якой трэба адмерваць людзям так, як яны таго заслужылі (Я. Колас); *Час* – непадкаунны / Справядлівы суддзя! (М. Танк); *Слава* – / Медыцынская сястра, / Якая часта блытае адрасы, / Спазняецца / Праверыць пульс / І каму трэба / Аказаць дапамогу (М. Танк).

Ключавое слова ў афарызме можа вызначацца па-рознаму:

а) рацыянальна, з пункту погляду агульна прынятых норм і правіл, напр.: *Біяграфія* – гісторыя чалавека (М. Танк); *Чалавек* – не канцэлярская паперка: нумар наставіў, падшыў, зарэгістраваў і ўсё тут (Я. Колас); *І ўсё ж такі добрая справа – дарога!* (Я. Колас);

б) эмацыянальна, калі асноўным з’яўляецца ідывідуальна-аўтарскае светаўспрыманне, напр.: *Прырода* – найцікавейшая кніга, якая разгорнута прад вачамі кожнага з нас. Чытаць гэту кнігу, умець адгадаць яе мнагалучныя напісы – хіба ж гэта не ёсць шчасце? (Я. Колас); *Надзея* – хлеб душы (П. Макаль); *Дзеці* – сведчанне вечнасці (Я. Брыль).

2. Ключавыя словы могуць выдзяляцца на падставе ўзаемасувязі паміж аб’ектамі або дзеяннямі, напр.: *За словамі не бачым мы жывой работы, сапраўднага дзела. А слова-гаварню за гэтае дзела прымаем* (Я. Колас); *На вятрах нецярплівых рук / Высыявае заўсёды ростань* (Н. Тулушава); *Жанчына дае жыццё, жанчына аберагае жыццё, жанчына і жыццё* – сінонімы (С. Алексіевіч).

Узаемасувязь гэта, у сваю чаргу, можа быць:

а) рэальнай, напр.: *Дарагія абліччы / Нават смерці не сцерці* (Я. Янішчыц); *Хоць шмат на свеце ёсць маны, / Для праўды ж – не – няма труны: 3 вады ўспыве яна і з мроку* (Я. Колас);

б) індивідуально-аўтарскай, напр.: **Каханне без прастрані – птах без крыла** (Н. Мацяш); **Трэба – / Пабыць на самым дне бяды, / Каб шчасце мець / Пад родным небам** (А. Грачанікаў); **Дык вось: ёсць сіла і ў бяспілі** (Я. Колас).

Таксама гэтая ўзаемасувязь можа быць:

а) залежнай, напр.: **Сварацца бацькі, а дзеці слухаюць, дзеці на іх глядзяць; не ўяўляюць бацькі, пра што думалі дзеці, які знішчальны пажар спусташае ім душы** (П. Місько); **У рэўнасці жанчына на ўсё можа пайсці** (І. Шамякін); **Сыноч і Маці – зерне і ралля. / Сыноч і Маці – мудрая ікона** (Я. Янішчыц);

а) незалежнай, напр.: **Навошта ж воля для жанчыны, / Калі ёй цэлы свет чужы?** (Я. Янішчыц).

Узаемасувязь такая можа быць і аднастаронняй, напр.: **Прырода не аткрываецца чалавечаму розуму... Яна яго толькі заманьвае...** (С. Алексіевіч).

3. Ключавыя словы могуць выплываць з кантэксту як адзінае мноства, г. зн. два ці больша аб'екта выплываюцца ў адзіным мностве па сваёй значнасці, напр.: **Ласка і гнеў, ціша і бура! Я вітаю вас, калі вы прыходзіце ў сваім часе, калі выконваеце вы адвечную волю жыцця** (Я. Колас); **Узросту не мае Гармонія, / Не ведае межы Краса** (Н. Мацяш); **Камнем кідаюць пасля дружбы, / Пасля кахання і знявагі...** (М. Танк); **І скарб твой летшы – слова, звычай...** (Я. Колас); **Лясок, дарожка, елі, хвой, / Свае ў іх думкі і настроі** (Я. Колас).

4. Выплываюцца ключавыя словы, паміж якімі існуюць адносіны супастаўлення, напр.: **Любоў і лад узвышаюць, / вядуць за даягляд. / Варожасць і злосць прыніжаюць, / адкідаюць назад** (А. Вярцінскі); **Няпамяць імя п'яўца зліжа, / А песня будзе жыць і жыць!** (Я. Купала).

Такое супастаўленне можа быць:

а) прамым, напр.: **Цела ўмірае, а дух не памрэ** (Я. Янішчыц); **Дзе толькі сьцісць – там душы няма** (Н. Мацяш); **Прыйшлі і адышлі ў нябыт манархі – / Народы застаюцца назаўжды** (В. Зуёнак);

б) або па аднаму з крытэрыяў, напр.: **Жыццё ідзе кругам, вяртаючыся да пачатку, / Смерць – нацянькі** (А. Разанаў); **Хлусяць не Багі, а людзі, / Крывадушнічаюць не Багі** (П. Панчанка); **Успамін і будучыня – / У адным сэрцы. / А ўсё ж будучыня – / Грэе цяплей** (К. Кірзенка).

5. Выплываюць ключавыя словы па іх успрыманню. Успрыманне аб'екта, дзеяння, або з'явы можа быць:

а) прамым, напр.: **Голас незнаёмага можа здзівіць, / Голас друга – на хвіліну спыніць, / Голас любай – сагрэць сонцам лета, / Голас маці – вярнуць з таго свету** (М. Танк); **Ніхто не спасцігне розумам вечнасць: / Яе зразумець можна толькі душой** (К. Турко); **Душэўныя раны баяць доўга і**

многім не зарубцавацца ніколі (В. Быкаў); Мовы мяжуюць не як плоскасці, а ўзаемапранікаючыся сваімі пазамі і выступамі, як растапыраныя пальцы рук. Яны дапаўняюцца і тлумачацца адна адной (А. Разанаў); Чалавек жыве дзеля добра, для служэння праўдзе, каб стварыць нейкія вартасці жыцця і каб быць карысным для іншых... (Я. Колас);

б) або ўспрымацца праз другі прадмет або дзеянне, напр.: Гадуюцца дзеці ў любові – ратуецца вечнасць (Л. Рублеўская); Не паміраюць ад кахання, / А паміраюць без яго (З. Дудзюк).

Такім чынам, ключавое слова можа выдзяляцца ў тэксце як вызначэнне, якое можа вылучацца праз нейкі аб'ект, або праз адну або некалькі яго характарыстык. Такое ключавое слова можа падавацца ў афарыстычным выслоўі рацыянальна ці эмацыянальна. Ключавыя словы могуць выдзяляцца на падставе ўзаемасувязі паміж аб'ектамі або дзеяннямі. Гэта ўзаемасувязь можа быць рэальнай або індывідуальна-аўтарскай, залежнай, незалежнай або аднастаронняй. Ключавыя словы могуць выдзяляцца з кантэкста як адзінае мноства, або выступаць у кантэксце як супастаўленне. Такое супастаўленне можа быць прамым або па аднаму з крытэрыяў. Вылучацца могуць ключавыя словы і паводле ўспрымання. Успрыманне аб'екта, дзеяння або з'явы можа быць прамым або праз другі прадмет або дзеянне.

Літаратура

1. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск : Беларуская навука, 2002. – 511 с.
2. Королькова, А. В. Руская афорыстыка : монаграфія. / А. В. Королькова. – М. : Флінта : Наука, 2005. – 344 с.